

A család nevelő hatásának hiányai a tanulmányi kudarcot vallott tanulók esetében

AZ ÁTALAKULÓ CSALÁD

A marxizmus a családot a társadalom alapsejtjének, legfontosabb alkotóelemének tartja. A család a társadalom változásával módosul, átalakul, új és új funkciókat tölt be. A család önmagában is érték, mert a „változások alapvető okát a szocialista társadalom egyre teljesebb megvalósulása képezi...” A metamorfózis leglényegesebb vonatkozásai: a gazdasági viszonyok gyökeres átformálása, az átalakult társadalmi osztálystruktúra, átfurmálódta a családok, erőteljessé vált az urbanizáció, nagyfokú a társadalom mobilitása. A családok többségében anyagi fejlődés következett be, az életszínvonal emelkedett, majd csökkent, s országos viszonylatban kulturális előretérés következett be. A tömegkommunikációs eszközök hatása az utóbbi években megnövekedett, folyamatos információkhoz és szórakozási lehetőségekhez jutnak a televízió révén az emberek, melyek döntő mértékben befolyásolják a családok időbeosztását.

A családnak számtalan funkciója közül részben a tanulmányi kudarcok kompenzálását is magára kell vállalnia. A sikertelenség, a kudarc, a közösség és egyének részéről ért sérelmek esetén szüleikhez fordul segítségért a gyerek. A kompenzálást maradéktalanul a magas pedagógiai kultúrával rendelkező családok képesek ellátni. Az elégtelen osztályzatú tanulók szülei rengeteg problémával és feszültséggel küszködnek ezen a téren. Az iskola kénytelen a szülői háztól egyre több feladatot átvenni. A családban végbemenő szocializációs folyamat sok tekintetben átalakult a múlthoz viszonyítva: a szülők közül mindketten dolgoznak, megnőtt a második gazdaság szerepe, a szülők a munkaidőn kívüli elfoglaltságaik miatt kevesebbet vannak gyermekeikkel, sokszor magukra hagyják őket. Várhegyi György írja: „a családokban hiányoznak a nagyszülők, és gyakran a testvérek is, kialakulatlan és ellentmondásos a családi értékrend és erkölcs”. A szülőket elsősorban gyermekük iskolai érvényesülése érdekli a legjobban, mely a tanulmányi eredményben, bizonyítványban jut kifejezésre. A család az eredményre koncentrálna legjobban, hiszen ettől függ a gyerek további életútja.

A CSALÁD KÖZREMŰKÖDÉSE A TANULÁSBAN

Több tényező közül együttes hatások biztosíthatják a tanulás eredményességét. A családi légkör egészének pozitívnak és erősnek kell lenni, mert maradandó eredmények csak általuk érhetők el. A szülői ház ellenőrzi és segíti a gyerek otthoni munkáját, amelyet váltakozó sikerrel teljesítenek a családok. A tanulásban a kontrollnak döntő jelentősége van. A szülők azonban sokkal mérsékeltbb tárgyismerettel és

hiányos didaktikai felkészültséggel végzik otthon kontroll-tevékenységüket, mint a pedagógusok az iskolai oktató-nevelő munkát. A szülők „segítségükkel többször okoznak bajt, félreértést, zavart – olvashatjuk Eröss Lászlótól –, mintha szabadban engednék a gyerek önálló problémamegoldását. A kontroll inkább csak arra szorítkozik, hogy a gyerekekben megerősíti a házi feladat elvégzéséhez a felelősségtudatot, és a szülői dicséret sikerélmények sorozatát jelentheti.” A szülői háznak az otthoni tanulás érdekében számolnia lehetőséget kell nyújtania. Megszilárdítják az iskola ösztönzéseit, közvetlen útbaigazítást azonban ritkán tudnak adni, inkább az információs források igénybevételére buzdítják a gyereket. Az apa és az anya élettapasztalatait a gyermek problémáinak megoldásához úgy adja át, hogy szükségletévé válik szüleivel rendszeresen kialakított eszmecsere. Megosztják az örömeiket, közös tervet készítenek a gyenge teljesítmények kijavítására.

A szülők a tanulás terén igényekkel lépnek fel gyermekeikkel szemben, ha ezt az iskola teljesítmény alapján jónak tartja és elismeri, siker jön létre, ellenkező esetben kudarc. A sikert a család további pozitív indítékokkal megszilárdíthatja, a kudarc okozta gátlást pedig segítséssel, ösztönzéssel igyekszik felszámolni. Az eredmény akkor alakul ki, ha a szülők helyesen alkalmazzák az elismerést, a dicséretet, a jutalmazást, a szidást, a tiltást stb. Fontos, hogy a nevelés módszereit a család felnőtt tagjai helyesen használják. A dicséret akkor hatásos, ha a gyermek erőfeszítéseire és teljesítményeire irányul. A megjegyzéseket úgy kell megfogalmazni, hogy a gyerek pozitív következtetéseket vonjon le belőlük. A módszerek között fontos helyet tölt be a bírálat. „A konstruktív bírálat csupán megmutatja, hogyan kell megoldani a kérdéses feladatot anélkül, hogy bármiféle negatív megjegyzést tartalmazna” – állapítja meg Haim Ginot. Sok családban előfordul, hogy a gyerek rosszul végzi feladatát, s ezekre a szülők sértő módon, fenyegetőzéssel, szigorú büntetéssel reagálnak. Gyakoriak a sértő jelzők is. A buta, hülye, ügyetlen, tehetetlen, mamlasz kifejezések következménye a gyerekekben: a neheztelés, a méreg, a gyűlölet, a bosszúvágy, a szégyenérzet, a szorongás. A sértő kifejezések gátolják a gyerekek segítségét, s megrontják a köztük és szüleik között kialakult kapcsolatot. A bukott tanulókkal szemben gyakran használt módszer a fenyegetés, ígéretés (ígéret kicsikarása). A tanulás egyik jelentős akadályozója a gúny, a szülő láthatatlan gátat épít ki alkalmazásával közte és gyermeke között. A szülők metodikai repertoárjából nem tűnt el a verés sem. A türelem fogytán kerül rá legtöbbször sor. Látszólag levezeti a szülőben felgyülemlett feszültséget, a gyereket pedig egy időre meghunyászkodóvá teszi. A testi fenyíték legártalmasabb következménye, hogy megakadályozza a tanuló öntudatának kialakulását. A szülők személyisége, viselkedési formái, nem kívánatos jellemvonásai kedvezőtlenül befolyásolják a gyerek tanulmányi fejlődését, nevelési szintjének alakulását. A túlzott érzelmi töltésű viselkedésük, agyongyámolóító eljárásaik, gyermekded gondolkodásuk, alkoholisták életformájuk, elutasító magatartásuk, „túlméretezett” lelkiismeretességük, egymás közötti nézeteltéréseik, a válaszok stb. döntő hatást gyakorolnak a tanulókra.

A SZÜLŐK ÉS GYEREKEK KÖZÖTTI BESZÉLGETÉS

A gyerek és a szülő közötti beszélgetés – információcsere – legalább kétféle hatást vált ki a neveltekben. A tanuló kaphat csupa bírálatot, utasítást, visszautasítást, mely védekezést vált ki benne, kizárja a szeretetet és a kölcsönös megbecsülést. A gyerekek másik részét a család tagjai megértik, így nincs magányérzetük, szeretetet, tiszteletet éreznek egymás iránt, s biztonságérzet és ésszerű segítség kíséri tetteiket. A szülői nevelési stílusban a két „attitűd” keretén belül számos variáns

található. Vannak olyan apák és anyák, akik egy rossz osztályzatot valóságos csapásnak fognak fel, s a gyerek kisebb-nagyobb mulasztásait, ügyetlenségeit családi gyászhangulat kíséri. A szülői fölényhelyzet is gyakori, a konzervativizmus kísérőcselekvései a szabályozások, a testi fenytések. Arról a szülők elfelejtkeznek, hogy nemcsak tiltani lehet, hanem magyarázattal, a helyzetek értelmezésével meggyőzni is. A család kötelező helyzetmegoldásokat ír elő, formulákban enged gondolkodni és cselekedni, nem vezet rá legfiatalabb tagjait, hogy figyeljen, gondolkodjék, megfontoltan cselekedjék. „Ahogyan a beszédben, úgy a viselkedésben is sztereotípekhez és receptekhez folyamodnak – fogalmazza meg a leglényegesebb következtetést Mérei Ferenc – s ezekkel rögzítjük a szülői jog címén a felnőtt-gyermek viszony veszedelmes modelljét, az alárendelést.”

A NEVELŐ FUNKCIÓ

A család elsődleges funkciója a nevelő funkció. Vannak olyan pedagógiai értékek, amelyeket legnagyobb sikerrel a család hozhat létre a nevelés folyamában. Nélkülözhetetlen a szülői ház, mert a gyermek fejlődéséhez biztosítja a szociális miliőt. Csak a családi környezetben alakulhat ki a családi ragaszkodás, hűség, odaadás, önzetlenség, önfeláldozás. Családi körben élnek át a gyerekek olyan helyzeteket, amelyek pozitívan alakítják erkölcsi arculatukat. A család negatív módon is befolyásolhatja s deformálhatja a legifjabb generációkat, melyek révén kialakulhat az önzés, az egoizmus, közömbösség, kapzsiság, az erkölcsi lazaság. A család nemzedéki kohéziót biztosít, s alapvető nevelési tényezőként fejti ki tevékenységét, esetenként a társadalom követelményeinek megfelelően, máskor azzal ellentétben. Társadalmi méreteken előnyös metamorfózison ment keresztül a család, általában javultak életkörülményei, s az életre nevelés realitása. Mégis vannak a családi életben olyan visszahúzó erők, melyek a dinamikusabb fejlődés gátjaivá válnak. Ilyenek: a csonka családok viszonylag magas aránya, az egyik nagy százaléka, a nők hátrányos helyzete a családban, a nevelés felelősségének áthárítása az iskolára. Minden szempontból elengedhetetlen követelmény az iskola és a család folyamatos – nevelésre összpontosított – együttműködése. Igaza van Koncz Jánosnak, amikor kifejti: „Fel kell lépünk az olyan nézetek ellen, amelyek csökkentik a család felelősségét a nevelésben. Ne felejtjük el, hogy az iskola nemcsak a holnapi munkaerőt, a választópolgárt, hanem a holnap szülőit is neveli.”

A családban a kudarchezeteket átélt gyerekek már az alsó tagozat elején elhagyottá válnak, érzelmi feszültségekben élnek, neurotikus tünetek jelentkeznek náluk. Az antiszociális magatartásuk az iskolára és a családra irányul. A tanítótól még kapnak támaszt, de a tananyag otthoni gyakorlása már vagy túl nehéz, vagy teljesen lehetetlen. A kisiskolásban kialakulnak a kudarcok, a csalódások, a traumák. Az iskola követelményeinek nem tud megfelelni, érdeklődése kialszik, agresszívvá, indulatosá válik. Az iskolában a feleltetés valóságos veszélyhelyzetet jelent a növendékek számára. Délutánokat, fél éjszakákat, szabadidőt stb. félelemben tölt el a gyerek. Menekülni szeretne ebből a helyzetből, s egyre jobban eltávolodik az iskolától és a tanulástól. A szülők helytelen magatartása súlyosítja még szorongásaikat. Az elutasító-rideg, vagy túlságosan „szerető” szülői magatartás a követelményeket túlzottan magasra helyezi. Mivel ezt a gyerek nem tudja teljesíteni, negatív énkép alakul ki benne, hiányzik az önbecsülése, bizonytalanná válik önértékelése és önbizalma.

A kudarcot vallott, agresszív, iskolától eltávolodott kisiskolás egy-egy tantárgyból gyakran nem felel meg a követelményeknek. Az osztályismétlés pedig a legsü-

lyosabb iskolai kudarcok közé tartozik, hiszen a növendék két vagy több évig jár egy osztályba. Konfliktusok sorozatán keresztül jut el a diák a bukásig, s az iskola minimális követelményeinek sem tud eleget tenni. A tanulni tudás az iskolai munka legfontosabb feltétele. Találón fogalmaz Komlósi Sándor: „Az a tanuló, aki nem tudja, mert nem tanulta meg ismeretszerző, ismeretalkalmazó munkáját jól megtervezni, megszervezni, aki nem tudja, hogyan, milyen módszerekkel oldja meg az anyag feldolgozását, elsajátítását, akinek nem volt alkalma az önálló tanulásban helyesen gyakorolnia magát, kudarcot vall.”

A TANULMÁNYI KUDARCOT ÁTÉLT TANULÓK VISZONYA AZ ISKOLÁHOZ ÉS A NAPKÖZI OTTHONHOZ

Tizenegy Somogy megyei iskola összes bukott alsó tagozatos és 5. osztályos tanulójától, kontrollként a napközi otthon nevelőitől megkérdeztük, milyen a napközihez és az iskolához való viszonyuk. Az adatokban benne foglaltatnak a családok orientáló hatásának negatívumai is, melyet kimutatásunk a két tagozat átmeneti helyzetéről mutat be:

Viszony	Osztály	1-4. osztály %-a	5. osztály %-a
Szívesen jár	Napközi otthonba	28	20
Közömbös		28	20
Nem szívesen látogatja		22	27
Nem jár napközibe		22	23

Szívesen jár	Iskolá- ba	50	13
Közömbös		28	60
Nem szívesen jár		22	27

Szembetűnő, hogy majdnem minden paraméterben rosszabb az 5. osztály iskolához, napközizhez való viszonya, mint az 1-4. osztályé. Az alsó tagozatos és az ötödikes gyerekek több mint egyötöde nem jár napközi otthonba. Az iskolák tantervük nagy erőfeszítést tesznek, hogy a gyenge tanulmányi eredményű növendékek napközis ellátásban részesüljenek. A cigánygyerekeket a tanév elején hosszas rábeszélésre szülei beíratják a napközi otthonba, az őszi hónapokban azonban létszámuk a legtöbb iskolában megcsappan. Azok a diákok, akik szívesen és rendszeresen részt vesznek a napközis foglalkozásokon, nagy esélyük van a hiányok pótlására. 1-4. osztályosoknak több mint negyede, az 5-eseknek pedig egyötöde jelentette ki, hogy szívesen jár napközibe. Ezeknek a gyerekeknek a véleménye szerint a napközi otthonban minden segítséget megkapnak, hogy tanulás terén utolérjék osztálytársaikat. Az iskoláknak ezek a növendékei még tele vannak aktivitással, hogy kudarcukat feledtessék. Törekvéseik, önalakítási vágyaik segítik őket ebben. Az előzőekkel megegyező százalékaúak a napközi iránt közömbös attitűdű gyerekek. Ők maguk is elmondják, hogy nem érzik a napközi előnyeit, s nem is érdekli őket az az erőfeszítés, amit értük tesznek. Fásultak, érdektelenek, beletörődnek a bukás té-

nyébe. Nem tesznek erőfeszítést, hogy ebből a helyzetből kikerüljenek. Vannak olyan gyerekek, akik kijelentik, hogy nem szeretnek napközibe járni: alsó tagozatosok valamivel több mint egyötöde, az 5. osztályosoknak egyharmada. Ezek a tanulók szenvednek a napköziben. Bezárva érzik magukat, szüleik akkor sem engedik, hogy „hazajárók” legyenek, ha ezt meg tudnák szervezni. Még nyáron is napközibe járatták gyermeküket, mert nincs türelmük hozzájuk, s átadják a napközinek, hadd kінlődjön velük a pedagógus. Ezek a szülők érzelmileg eltávolodnak gyermeküktől, s nem vállalnak értük semmilyen többletmunkát. A felelősséget is a napközi otthonra hárítják át.

Örvendetes, hogy az 1-4. osztályos bukott tanulók fele szívesen jár iskolába. A vizsgálat bizonyította, hogy a tanítók egyéni bánásmódja, törődése, megrázkódtatást mérsékelő eljárásai a korai kudarcok elviselésében jelentősebb eredményeket képesek elérni, mint a felső tagozatos kollégáik. Úgy tűnik, 5. osztálytól igazán eltávolodnak a bukott tanulók az iskolától. Erre utal az a 87%-os arány, amely az iskola iránti közömbös és az iskolától idegenkedő gyerekeket foglalja magába. Az alsó tagozatban is jelentős ezeknek a gyerekeknek az aránya (50%-os). Megdöbentető, hogy már kisiskolás korban kialakul a tanulóknál olyan ellenérzés, amely egy életre eltávolítja őket az iskolától, a tanulástól. A tanulmányi kudarcot átélő gyerekek úgy vélik, hogy az iskola a megalázás és a sikertelenség színhelye. Nem kötődnek az iskolához, a pedagógusokhoz és társaikhoz. Nemcsak a gyerekekben, hanem a szülőknél is ellenérzés alakul ki az oktatási intézményekkel szemben. Együttműködést a családi és az iskolai nevelésben nem sikerül megteremteni, pedig a tanulmányi sikertelenséget csak összehangolt munkával lehetne mérsékelni és felszámolni.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Horucz László*: A családmodell átalakulása, a család értékmegőrző, hagyományozó szerepe. A nevelőiskola, TIT, Szeged (Szerk.: Molnár Zoltán), 1980.
- Várhegyi György*: Ragtapasz és állatszereslet. Egy tanító fegyelmezési módszerei = Köznevelés 1983/24. sz.
- Szarka József*: A szocialista nevelőiskoláról. A nevelőiskola, TIT, Szeged, 1980. (Szerk.: Molnár Zoltán)
- Dr. Komlósi Sándor*: A munkára nevelés a családban. Tankönyvkiadó, Bp., 1974.
- Dr. Erőss László-Dr. Hans Löwe*: Az iskolai kudarcokról. Tankönyvkiadó, Bp., 1974.
- Veszprémi László*: Az értékelés és osztályozás korszerűsítésének kérdései. Akadémiai Kiadó, Bp., 1981.
- Dr. Halm Ginott*: Szülők és gyerekek. Medicina Könyvkiadó, Bp., 1980.
- Mérei Ferenc*: Az ember beszél. Előszó. A. Ginott i. m.
- Koncz János*: Mit kell értenünk szocialista nevelőiskolán? A nevelőiskola. TIT, Szeged, 1980. (Szerk.: Molnár Zoltán)
- Kulcsár Tibor*: Az iskolai teljesítmény pszichológiai tényezői: Tankönyvkiadó, Bp., 1982.
- Wincenty Okon*: Az általános didaktika alapjai. Tankönyvkiadó, Bp., 1976.
- Komlósi Sándor*: Iskolásgyerekek otthoni tanulása = Magyar Pedagógia 1963/2. sz.
- Önismeret, emberismeret (Szerk.: Laky Zsuzsa). Népműv. Propaganda Iroda, é. n. Bp.